

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLÂTININ BOZULMASINA DÖNÜK BİR ELEŞTİRİ: SİNOBÎ ABDULLAH AHDÎ ÖRNEĞİ

Nasi ASLAN*
Ömer KORKMAZ**

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 16 Ocak 2019, **Kabul Tarihi:** 29 Mart 2019, **Yayın Tarihi:** 29 Mart 2019, **Atıf:** Aslan, Nasi. Korkmaz, Ömer. "Osmanlı İlmîye Teşkilâtının Bozulmasına Dönük Bir Eleştiri: Sinobî Abdullah Ahdî Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 19/1 (Mart 2019): 221-239.

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 16 January 2019, **Accepted:** 29 March 2019, **Published:** 29 March 2019, **Cite as:** Aslan, Nasi. Korkmaz, Ömer. "A Criticism to the Definition of the Ottoman İlmîye Organization: The Case of Sinobi Abdullah Ahdî". *Journal of Academic Research In Religious Sciences* 19/1 (March 2019): 221-239.

Öz

Osmanlı ilmîye teşkilâtı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar varlığını sürdürmüş, başta eğitim-öğretim olmak üzere dinî hizmetlerin yanında müftü ve kâdî atamaları gibi tayin işlerinde teklif makamında olmuştur. Ayrıca yargı faaliyetini bilfiil yürüten makam olarak konumlanmış bazı önemli imtiyazlara sahip bir meslek grubudur. Osmanlı Devleti'nin duraklama dönemi ile beraber malî, idarî ve askerî teşkilâtında yaşadığı problemler ilmîye teşkilâtına da yansımış, bunun sonucunda da ilmîye teşkilâtının içerisinde bulunduğu hali eleştiren ve ıslah edilmesine dönük önerileri içeren bir dizi eser kaleme alınmıştır. Bu cümleden olarak Abdullah Ahdî de yazdığı eserinde ilmîye teşkilâtını ve döneminde yapılan bazı haksızlıkları eleştirmiştir. Ancak Abdullah Ahdî'nin bu eleştiri-

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, nasiaslan@cu.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-0871-5102>

** Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, okorkmaz@cu.edu.tr, Orcid Id: <https://orcid.org/0000-0002-8070-5398>

rilerini İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı külli kaidelere dair kitabının muhtasarı olarak hazırladığı fıkıh kitabında dile getirmesi dikkat çekicidir. Bu onun eserinin sıradan bir muhtasar olmaktan çıkmış ve idarenin yaptığı kayırmacılığın eleştirilmesi ve liyakatsiz atamaların doğru olmadığına belirtilmesinde olduğu gibi siyaset-nâme türü eserlerin konularına yer vermesi nedeniyle özgün bir eser hüviyetine bürünmüştür. Bu çalışmada Abdullah Ahdî'nin eserinin muhtevası genel olarak değerlendirilmekte birlikte ilmiye teşkilâtına dönük eleştirilerine odaklanılmış, dönemin ilmî ve siyasî panoramik durumu da özetlenerek onun dile getirdiği hususlarla dönemin özellikleri arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlmîye Teşkilâtı, Liyakat, Sinobî Abdullah Ahdî, İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*.

A Criticism to the Definition of the Ottoman Ilmiye Organization: The Case of Sinobi Abdullah Ahdî

Abstract

The Ottoman ulema organization continued until the collapse of the Ottoman Empire, in addition to religious services, especially in education, he has been assigned as mufti and kadı appointments. It is also a professional group with some important privileges, which are positioned as the authority to conduct judicial activity. The problems that the Ottoman Empire experienced in the financial, administrative and military organization as well as the period of pause were also reflected in the ilmiye organization, as a result, some works were written that criticized the status of the ilmiye organization and included suggestions for improvement. In his work, Abdullah Ahdî criticized the ilmiye organization and some of the injustices made during the period. However, it is noteworthy that Abdullah Ahdî wrote these criticisms in his book fiqh Ibn Nüceym's al-Ashbah and al-Nezair prepared as the subject of his book on general principles. This caused his work to be no longer an ordinary sketch and a unique character. In this study, although the content of Abdullah Ahdî's book will be evaluated in general, the scientific and political panorama of the period will be summarized, it will be tried to reveal the relationship between the issues of him and the features of the period.

Keywords: Ulema Organization, Sinobi Abdullah Ahdî, *al-Durru'l-Mansur*, Ibn Nuceym, *al-Ashbah and al-Nezair*.

Giriş

Ortaya konulan her eser aslında yazıldığı döneme ve şartlara dair bilgiler ihtiva etmektedir. Bir kitabın ihtisarı/özeti olarak hazırlanmış metinler (muhtasar) de böyledir. Diğer bir ifadeyle her muhtasar metin, ihtisar ettiği metinde olmayan yeni tarihî, kültürel, sosyal bilgiler barındırır. Bir eser ihtisar edildiğinde sadece kısaltılmış olmamakta, muhtasar metne alınanların ve hatta alınmayanların bir anlamı bulunmaktadır. Tarihimiz boyunca yazılan, şerh, haşiye, talik, muhtasar vb. eserler bu zaviyeden incelendiğinde aslında her birinin diğerinin tekrarı olmadığı görülebilecek ve yazarın

eserini hangi maksatla yazdığı anlaşılabilir. İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'i üzerine de aşağıda belirtileceği gibi şerh, haşiye ve muhtasar tarzında birçok çalışmalar yapılmıştır. Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-Sinobî de İbn Nüceym'in eserini ihtisar edenler arasındadır.¹ Ancak Abdullah Ahdî eseri sadece ihtisar etmekle kalmamış dönemindeki problemlerin neler olduğuna dair rapor niteliğinde kayda değer malumatlar sunmuştur. O, bunu kimi zaman İbn Nüceym'in kitabındaki ifadeleri eserine alarak, kimi zaman da almayarak yapmıştır.

Abdullah Ahdî'nin eserinin mukaddimesinde verdiği bilgilerden Sinoplu olduğu ve Sultan İbrahim devrinde (1640-1648) yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, aşağıda sözü edilecek eserini tamamladıktan sonra şer'î şerîfe hizmet etme niyetiyle kâdî olmak istediğini, ancak bazı engellerle karşılaştığını belirtmektedir. Müellifin eserindeki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla daha önce en alt kademededen başlayarak üst kademelere kadar müderrislik yapmış, daha sonra azledilmiştir. Bunun üzerine Sultan İbrahim'in huzuruna varmış ve İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eserindeki kaidelerden ve kapsam itibarıyla bu kaidelerden istisna edilen konulardan yaptığı seçkiyi padişaha arz etmiştir. "Kâdîlık ve ihsanın anahtarlarını elinde tutan" padişahın kendisine ve diğer hak edenlere kâdîlık kapısını açması talebinde bulunmuştur. Yine bu cümleden olarak yer değişikliği talebinde bulunan kâdîların nakil taleplerinin dikkate alınması, yerinde kalmak isteyenlerin de mağdur edilmemesi noktasında hasbi olarak arzuhalde bulunmuştur. Müellifin bu ve benzeri açıklamalarından döneminde kâdî tayin ve yer değişikliklerinin usulüne uygun yapılmadığı ve kayırmacılığa dönük bazı olumsuzlukların yaşandığı anlaşılmaktadır. Müellifin bu site-minin haklılığını tespit edebilmek için öncelikle döneminin genel durumunun ortaya konulması gerekmektedir. Bu sebepten dolayı çalışmada öncelikle dönemin ilmiye teşkilatının içinde bulunduğu durum hakkında bilgi verilerek Abdullah Ahdî'nin öne sürdüğü düşünceleriyle bu şartlar arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Ardından konular işlenirken dönemin sosyal problemlerine değinilip değinilmediği de çalışma sınırları içerisinde ele alınacaktır.

¹ Daha önce Abdullah Ahdî ile ilgili 5-7 Ekim 2018 tarihinde gerçekleştirilen Uluslararası Geçmişten Günümüze Sinop'ta Türk-İslam Kültürü Sempozyumunda "Sinobî Abdullah Ahdî b. Kadî Ali ve ed-Dürri'l-Mensûr isimli Eseri" başlıklı tebliğ sunulmuştur. Söz konusu tebliğ, bu makalenin kaleme alınmasında mülhem olmuştur.

1. Osmanlı İlmîye Teşkilâtı

Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve din hizmetlerini yerine getiren medrese menşeli ulema sınıfının oluşturduğu ilmîye sınıfı, Osmanlı Devleti içerisindeki seyfiye (askerî zümre) ve kalemiye (bürokratlar) ile birlikte üç temel meslek grubundan biridir. İlmîye teşkilatı ya da sınıfı denildiğinde sadece ulema tarafından yerine getirilen eğitim-öğretim ve dini hizmetler anlaşılmalı, özellikle kaza/yargının da bu teşkilatın üstlendiği önemli bir görev olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Müslümanlardan ve çoğunlukla Türklerden oluşan ilmîye sınıfı Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önemli rol üstlenmiş, zamanla güç ve etki alanlarını derece derece kaybetmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar varlığını yüzyıllar boyunca sürdürmüştür.² İlmîye sınıfının güç ve etki alanlarını kaybetmelerinde iktidar ve nüfuz mücadelelerinin etkisi olmakla birlikte belli bir dönemden sonra ilmîye sınıfının içerisinde bulunduğu hal de etkili olmuştur. Genellikle ilmîye sınıfının XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmaya başladığı belirtilerek liyakatin göz ardı edildiği, ilmîye sınıfına giriş mahiyetinde olan mülazemetin rüşvetle alınır satılır hale geldiği eleştirileri yöneltmiştir. İlmîye sınıfının imtiyazlarından yararlanmak isteyen ehliyesiz kimselerin eğitim-öğretim ve kaza/yargı makamlarını işgal ettikleri ifade edilmiştir.³

İlmîye sınıfına yönelik eleştiriler genellikle siyaset-nâme türü eserlerde ifade edilmiştir. Ancak araştırma konusu olan bu eser bir fıkıh (külli kaide) kitabı olmasına rağmen ilmîye sınıfına ve görevlerin tevzii noktasında adaletsiz davranan idarecilere yöneltilen eleştirileri ihtiva etmektedir. Bu yönüyle özgün olan eserin öncelikle müellifi ve müellifin yaşadığı dönemin özellikleri ele alınacak, ardından muhtevası araştırma konusu çerçevesinde tahlil edilecektir.

² Mehmet İpşirli, "İlmîye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 141; Cihan Kılıç, "Osmanlı İlmîye Teşkilatında Kariyer Sistemi", *Turkish Academic Research Review (TARR)* 3/1 (2018): 153-155.

³ Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 241; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2005), 1: 154.

2. Abdullah Ahdî es-Sinobî'nin Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Müellif eserinin mukaddimesinde kendisini Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-Sinobî diye tanıtır. Ancak yapmış olduğumuz araştırmalarda müellifin hayatına dair ayrıntılı bilgiye ulaşamadık. Bununla birlikte müellifin mukaddimede verdiği bilgilerden nereli olduğuna, hangi tarihlerde yaşadığına, eğitim ve iş hayatına dair bazı bilgiler elde ettik. Buna göre Abdullah Ahdî, Sinoplu olup babasının ismi Ali'dir. Yazdığı eseri Sultan İbrahim'e ithaf etmesinden de Sultan İbrahim döneminde (1640-1648) yaşadığı anlaşılmaktadır. Yine müellifin eserindeki ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla daha önce en alt kademededen başlayarak üst kademelere kadar müderrislik yaptığı ve daha sonra azledildiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Sultan İbrahim'in huzuruna varmış ve İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eserindeki kaidelerden ve kapsam itibarıyla bu kaidelerden istisna edilen konulardan yaptığı seçkiyi padişaha arz etmiştir. O kendi tabiriyle "Kâdîlik ve ihsanın anahtarlarını elinde tutan" padişahın kendisine ve diğer hak edenlere kâdîlik kapısını açması talebinde bulunmuştur. Yine bu cümleden olarak yer değişikliği talebinde bulunan kâdîların nakil taleplerinin dikkate alınması, yerinde kalmak isteyenlerin de mağdur edilmemesi noktasında hasbi olarak arzualde bulunmuştur.⁴

db | 225

Sultan İbrahim Birinci Ahmed ile Kösem Mahpeyker Sultan'ın oğlu olup IV. Murad ile ana baba bir kardeşirler. IV. Murad tahta geçtiğinde anaları ayrı diğer kardeşlerini katlettiğinde İbrahim'i de öldürmek istemiş, ancak validesinin müdahale ve ricası üzerine bundan vazgeçmiştir. Sultan İbrahim, IV. Murad'ın ölümüne kadar her an öldürüleceği korkusuyla yaşamış, dolayısıyla psikolojisi oldukça yıpranmıştır. Hatta IV. Murad'ın 1640'da öldüğü ve kendisine hükümdarlık müjdesi verildiği zaman bunun bir tuzak olduğu düşüncesiyle odasına kapanmış, ağabeyinin cenazesini görünceye kadar da tahta geçeceğine inanmamıştır.⁵

⁴ Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-Sinobî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, Murat Molla Kütüphanesi, Murat Molla, nr. 000796, 1b-3a.

⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982), 3: 588. Ancak Sultan İbrahim ile ilgili bu kanaatlerin doğruyu aksettirmediği yönünde görüşler bulunmaktadır. Hatta sekiz yıl süren saltanatının bir önceki döneme göre nispeten daha sakin geçtiğini, ilk dört yılı itibarıyla de başarılı olduğunu kabul edenler de mevcuttur. Bkz. Feridun Emecen, "İbrahim (Osmanlı Padişahı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 274-281.

Sultan İbrahim'in bu hali devlet yönetimine de yansımış, idarede zuhur eden bu hoşnutsuzluklar ilmiye teşkilatı da dâhil olmak üzere birçok alana uzanmıştır. Bu dönemde bozulmanın bariz şekilde hızlandığı hatta had safhaya ulaştığı söylenebilir. Esasen bu bozulma ve yozlaşma çok daha öncelerden başlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı devletinin malî, idarî ve askerî teşkilatı tedrici surette bozulmaya başlayarak zaman zaman emir ve fermanlarla ıslaha teşebbüs edildiği sırada aynı şekilde bozulmakta olan ilmiye teşkilatı da ıslah edilmeye çalışılmıştır.⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600), müderris atamalarının liyakat esasına göre yapılması gerekirken müderrisliklerin ve kâdîliklerin rüşvet ile alınır satılır hale geldiğini ifade etmiştir. Zira bu makamlar mal mülk biriktirmek, siyasi iktidara hoş görünüp kendi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla meşgul edilir hale gelmiştir. Gelibolulu'ya göre devlet, ehil olana ve hak edene değil, rüşvet verene ve koruyucusu olana müderrislik ve kâdîlik görevlerini vermektedir. Âlimlerle âlim olmayan, erdemli olanla olmayan ayırt edilmemekte, aksine âlimler ve bir makama getirilmesi gerekenler kıyıya köşeye itilmektedir.⁷

226 | db

XVII. yüzyılda da bu kötü durum devam etmiştir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1895) da XVII. yüzyılın başlarında devlet düzeninin bozulduğunu, kötü adamların sözünün geçer hale geldiğini ve yüze gülenlerin (yalakaların) yüz bulduğunu ve "Allah emanetleri ehline vermenizi emreder (Nisâ 4/58)" ayetinin göz ardı edilerek devlet menfaatlerinin ehliyesiz kişilerin ellerinde kaldığını belirtmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre irtikâp ve rüşvet kapıları açılmış, makam ve memuriyetler para ile alınıp satılır hale gelmiştir.⁸ Özellikle I. Ahmed (1603-1617) döneminden sonra, saltanatın ilk defa kardeş çocuklarına geçmesinin ortaya çıkardığı sıkıntılar ve Genç Osman (II. Osman)'ın saltanattan indirilmesi ve sonradan katledilmesi gibi olaylar devletin temel esaslarında zaafa neden olduğu gibi ilmiye sınıfının kadim nizamının bozulmasına da sebep olmuştur.⁹

⁶ Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 241.

⁷ Murat Çelik, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2014): 86.

⁸ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 1: 47.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 1: 48.

I. Ahmed döneminden kısa bir süre sonra Koçi Bey de arz ettiği risalesiyle Osmanlı'nın her alanda basamak basamak nasıl yozlaşmaya düçar olduğu hususuna öncelikle Sultan IV. Murad'ın dikkatini çekmeye çalışmıştır. Ardından Sultan İbrahim'in tahta geçmesiyle bu risaleyi bazı farklılıklarla Sultan İbrahim'e de arz etmiştir. Koçi Bey risalesinde devlet adamları tarafından alınan rüşvetin aleni ve resmi bir hal aldığını, memuriyetlerin açıktan açığa rüşvetle satıldığını gayet açık ve dikkate şayan bir ifade ile her iki padişaha, bilhassa IV. Murad'a bildirmiştir.¹⁰

Koçi Bey'in Osmanlı ile ilgili ele aldığı bozukluklardan birisi de ilmiye sınıfıyla ilgilidir. Koçi Bey'in bu konudaki tespitleri uzun olduğundan ve araştırmamızın sınırlarını aşacağından ihtisar ederek iktibas etmeye çalıştık. Onun söz konusu mülahazaları şu şekildedir:

“Tarîk-i ilim denilen medrese tedrisatı son derece bozulmuş ve yürürlükte olan teamül işlemez hale gelmiştir. Evvelce bir ilim öğrenmek isteyen danışmend olmak isterse âlimlerden birine intisap eder, evvela ondan mahrec dersi okur, istidadı ve kabiliyeti ortaya çıktıktan sonra müderrislerden birine yönlendirilirdi. Ondan ötekine böyle böyle hariçte, dâhilde ve sahnda uzun müddet danışmend olur, sonra istediği yerde karar kılıp daha sonra usulü dairesince mülazim olup, rûznâmçe-i hümayûna adı yazılırdı. ... Danışmend olup uzun zaman medreselerde ilim ile meşgul olmayınca mülazim olunmazdı. Yani ilim yolu gayet temiz ve mazbut bir halde idi. Ol sebepten içlerinde cahil barınmazdı. Kâdî ve müderrislerden her biri ilmen ve dinen liyakat ehli ve vakar sahibi kimselerdi. Onların gayeleri din ve devlete doğrulukla hizmet etmek ve halka faydalı olmaktı. Fakat 1594 tarihinden sonra bu düzen bozuldu. Evvela şeyhülislam olan Sunullah Efendi birkaç defa haksız olarak azlolundu, kazaskerler dahi sık sık azlolunmakla yerine gelenler azil korkusuna düşüp, devlet büyüklerine karşı dalkavukluk yapmaya mecbur kaldılar. Padişah huzurunda hak sözü söylemez oldular. Herkesin hatırını hoş etmeye önem verir oldular. Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara

¹⁰ Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, nşr. Zuhuri Danışman (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985), 12-13; Ömer Faruk Akün, “Koçi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26: 143-148.

hak etmedikleri mevkiler verilip, eski nizam bozuldu. Kazaskerler dahi çok kısa zamanda yersiz olarak azlunmakla liyakatsiz kimseler mevkiini fırsat bilip memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehil olmayanlara verir oldular. Mülazimlikler dahi usulüne uygun verilmeyip satılmaya başlayalı voyvoda ve subaşı kâtipleri ve avam tabakasından birçokları beş - on bin akçe ile mülazim oldu, sonra merdivenleri hızla tırmanarak müderris ve kâdî olup, ilim sahası cahillerle doldu. Ezcümle kâdîlik yolunda vasıta bilgidir. Yaş ve sene, soy ve sop değildir. Şimdi ise adaletle iş gördükleri vakit makamı eskilere verirler. Hâlbuki eskilik Allah yanında kâdîliğe sebep değildir. Şeriat seccadesi âlim ve adil olanlara gerektir. Sırf eskidir diye bir cahilin âlimin önüne geçirilmesi haksızlıktır.”¹¹

Risalede atamalarda “eskilik” üzerine o kadar durulmaktadır ki buradan körü körüne bir eskiliğin ya da kıdemi gözetmenin atamalarda bir ölçüt olarak esas alındığı anlaşılmaktadır. Bu durumu Koçi Bey’in şu ifadeleri daha açık bir şekilde anlatmaktadır: “İmamlıkta dahi bilgili kimse daha yaşlının önüne geçer. Özellikle kâdîlik atamasında yaş, sene ve zamanın atama kriteri olması onların bilgide eşit oldukları zamandır. Yaşlı ile genç, bilgi ve marifette eşit olunca yaşlının önüne geçmesi daha doğrudur. Fakat bilgi ve marifetten nasibi olmayan bin yaşında dahi olsa halka faydası olmaz ve hakkı yanlıştan ayıramaz”. Koçi Bey’e göre ilmiye sınıfındaki bütün bu sorunların başı mülazimliğe girişteki adaletsizliktir. “Eğer yetki makamındaki yüksek dereceli âlimler (mevâlî/müderrisler ve kâdîlar) mülazimliği satmayıp hak sahibine verirlerse ilim yolu kısa zamanda yoluna girer ve ehliyetli olan ehil olmayanlara üstün gelir”.¹²

Mülazimlik ya da mülazemet medrese mezunlarının müderrislik ve kâdîlik almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Mülazimliğin diğer bir ifadeyle akademisyenliğe giriş mahiyetinde kabul edilebilecek bir uygulama olduğu söylenebilir. Zira medrese mezunlarının çoğalmasa birikmelere yol açınca tayin için bekleme zorunluluğu doğmuş, atama bekleyenlerin de bir

¹¹ Koçi Bey, *Risale*, 52-55; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, 247-249.

¹² Koçi Bey, *Risale*, 54-55.

deftere kaydedilmesi usulü benimsenmiştir. XVI. yüzyıl ortalarında Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin usule uygun yollarla beklemeyenlere de mülazemet hakkı tanınması şikâyetlere yol açınca Kanûnî Sultan Süleyman 944 (1537-1538)'te çıkardığı fermanla Rumeli Kazaskeri Ebüssuûd Efendi'den mülazemetin bir düzene konulmasını istemiştir.¹³ Görüldüğü üzere XVI. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan bu olumsuzluklar sonraki dönemlerde önü alınmaz bir hal almış, Koçi Bey'in ifade ettiği gibi nihayet rüşvetle alınır satılır hale gelmiştir. Bu durum günümüze de önemli mesajlar vermekte olup akademisyenliğe girişte liyakatin ne derece önemli olduğu tarihi bir vakia olarak karşımıza çıkmaktadır.

Koçi Bey'in tespitleri araştırma konumuz olan eserin başında yer alan Abdullah Ahdî'nin dile getirdiği hususlarla da bire bir örtüşmektedir. Şöyle ki Abdullah Ahdî "Kâdîlik ve ihsanın anahtarlarını elinde tutan" padişahın kendisine ve diğer hak edenlere kâdîlik kapısını açması talebinde bulunurken¹⁴ bunun mefhum-i muhalifinden üstü örtük biçimde hak edenlere kâdîlığın verilmediği anlaşılmaktadır. Netice olarak müellifin bu ve benzeri açıklamalarından döneminde kâdî tayin ve yer değişikliklerinin usulüne uygun yapılmadığı ve kayırmacılığın hâkim bir anlayış haline geldiği anlaşılmaktadır.¹⁵ Ancak Abdullah Ahdî'nin bu serzenişinde sübjektif mülâhazalarının da tesirinin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü kendisi yukarıda da geçtiği üzere müderrislikten azledilmiş ve bir müddet kendisine görev verilmemiştir. Kendisine görev verilmemesinin bir aksülamel şeklinde tezahür edebileceği, dolayısıyla bu siteminde kendince maruz kaldığı haksızlığın etkili olabileceği nazarı dikkate alınmalıdır. Sonuçta bu durumun söz konusu eleştirilerinde bir etken olabileceği de düşünülmelidir. Ayrıca Sultan İbrahim'in saltanatı dönemi dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin idari olarak zaaf içerisinde olduğu ve bu olumsuzlukların bundan neşet etmiş olması da mümkün gözükmektedir. Netice olarak söz

¹³ Mülazemetle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 537-539.

¹⁴ Sinobî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 3a.

¹⁵ Bu hususta farklı görüşler de mevcuttur. Nitekim medreselere karşı menfi tutumların, Tanzimat dönemi batıcılar, Jön Türkler ve özellikle de II. Meşrutiyet ve erken dönem Cumhuriyet tarihçilerinin kaleminden çıktığına dair eleştiriler için bkz. Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler)* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013), 50-51. Ancak yukarıda da geçtiği üzere bozulmalara dönük eleştirilerin 16. Yüzyılda başladığı da bir gerçektir. Bkz. Çelik, "Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri", 86.

konusu olumsuzlukların böyle buhranlı dönemlerle eş zamanlı olduğu ve söz konusu dönemlerde daha fazla hissedildiği söylenebilir.

Abdullah Ahdî ilmî liyakatine mütenâsib bir vazife verilmediğini belirtse ve o bu siteminde kendince haklı olduğuna dair argümanlar ileri sürse de aşağıda ayrıntısını vereceğimiz mülahazalarda da görüleceği üzere takdim ettiği eserinde özgün bir yaklaşım ileri sürdüğü de söylenemez. Nitekim konuyla ilgili yer verdiği bahislerde İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ından nakillerde bulunmuş ama onu aşamamıştır. O, eserinde İbn Nüceym'in kitabında yer alan kaideleri konu birliğini dikkate alarak örnekler üzerinden sistematize etmeye çalışmıştır.

3. Abdullah Ahdî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* Adlı Eseri

İslâm hukukuna dair küllî kaideleri ihtiva eden eserler İslâm hukuk tarihi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü küllî kaideler birçok fikhî meselenin hükmünü içermesinden dolayı kâdîlar için de pratikte kolay başvurulabilecek bir kaynak mahiyetindedir. Kanunlaştırma hareketinde de önemli bir yere sahip olan Mecelle'de yer alan ilk yüz kaide bir anlamda İslam hukukunun evrensel kurallarının öne çıktığı yüzünü teşkil eder. Esasında buna kaynaklık eden eserler daha eskiye dayanır. Hanefî İslâm hukukçuları arasında küllî kaideleri tespit ve cem eden Ebû Tâhir ed-Debbâs, Kerhî, Debûsî ve Ebû Hafs en-Nesefî gibi âlimler bulunmaktaysa da bu alandaki en dikkate değer çalışma İbn Nüceym tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta onun bu eseri İslam hukukunda, özellikle Hanefî mezhebinde bu adla anılan eserlerin en meşhurlarından biri kabul edilmektedir. Bu öneminden dolayı *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmış, ihtisar edilmiş ve bunların önemli bir kısmı da basılmıştır. Bu eserlerden birisi de araştırma konumuz olan Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-Sinobî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr* adlı yazma eseridir. Abdullah Ahdî, İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eserinden seçtiği kaideleri bir araya getirerek bu eserini yazmış, ancak müellif *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'i olduğu gibi ihtisar etmemiş, eserin tertip ve tasnifinde önemli değişiklikler yapmıştır. Küllî kaideleri konu alan klasik fıkıh eserlerinde önce kaideler zikredilip altında fûrua dair meseleler tartışılırken Abdullah Ahdî'nin eserinde ise fıkıhın konu başlıkları zikredilerek konular dâhilinde küllî kaideler işlenmiştir. Ayrıca o, İbn Nüceym'in farklı başlıklarda ele aldığı konuları tek başlık altında toplayarak daha sade ve öğretici bir yöntem benimsemiştir. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi

Abdullah Ahdî bu eserinde döneminde yaşanan bazı ilmî, idarî ve sosyal bazı problemlere de işaret ederek eseri özgün bir alana taşımıştır.

Abdullah Ahdî, Sultan İbrahim'in huzuruna vararak kâdîlık talebinde bulunduğu *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eserdeki kaidelerden ve kapsam itibarıyla bu kaidelerden istisna edilen konulardan yaptığı seçkiyi padişaha arz ettiğini ifade etmiştir. Ancak o, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'in kime ait olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır. Bu isimle hem Süyûtî (911/1503)'nin¹⁶ hem de İbn Nüceym'in eseri bulunmaktadır. Aşağıda belirtileceği üzere araştırmamız neticesinde Abdullah Ahdî'nin eserinin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ının muhtasarı olduğu kanaatine varılmıştır. Şimdi İbn Nüceym ve eseri hakkında bilgi vererek bu kanaatimize delil teşkil eden ifadelere yer vereceğiz.

3.1. İbn Nüceym ve *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir*'i

Kaynaklarda adı Zeynüddin, Zeynelâbidîn ya da kısaca Zeyn olarak geçen İbn Nüceym, Nüceym isimli bir dedesine nispetle İbn Nüceym diye anılmaktadır. 926/1520 yılında Kahire'de doğmuş, 970/1563 yılında yine Kahire'de vefat etmiştir. Yazdığı eserlerle Hanefî fıkıhına katkıda bulunmuştur. Hanefî mezhebinde mütûn-i erba'adan kabul edilen Ebû'l-Berekât en-Neseffî'ye ait *Kenzü'd-dekâ'ik* adlı eseri *el-Bahrü'r-râ'ik* ismiyle şerh etmiştir. İbn Nüceym'in bir diğer önemli eseri de Mecelle'nin hazırlanması sırasında kendisinden önemli ölçüde faydalanılan *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* adlı eseridir. Bu eserde İslâm hukukundaki küllî kaideler ve benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümler konu edilmektedir. Hanefî İslâm hukukçuları arasında küllî kaideleri tespit ve cem eden Ebû Tâhir ed-Debbâs, Kerhî, Debûsî, Ebû Hafs en-Neseffî gibi âlimler bulunmaktaysa da bu alandaki en dikkate değer çalışma İbn Nüceym tarafından gerçekleştirilmiştir. Hatta onun bu eseri İslâm hukukunda, özellikle Hanefî mezhebinde bu adla anılan eserlerin en meşhurlarından kabul edilmektedir. Bu öneminden dolayı *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir* üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmış, ihtisar edilmiş ve bunların önemli bir kısmı da basılmıştır.¹⁷

¹⁶ Süyûtî'nin eseri ile ilgili bilgi için bkz. Mustafa Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

¹⁷ Bkz. Baktır, "el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir", 11: 458; Ahmet Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 236.

Araştırmamız neticesinde Abdullah Ahdî'nin bu eserinin İbn Nüceym'e ait *Eşbâh*'ın muhtasarı olduğu sonucuna ulaştık. Çünkü bazen yapılan alıntılarda *Eşbâh*'ta olduğu gibi "Kenz'in şerhinde beyan ettiğimiz gibi" ifadesi aynen tekrarlanmaktadır.¹⁸ Bu referansta İbn Nüceym diğer eseri *el-Bahru'r-râik*'e atıfta bulunmaktadır. Abdullah Ahdî de bu alıntıları aynen alarak İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ını ihtisar ettiğini göstermektedir. Yine bazı konularda bilgi verdikten sonra İbn Nüceym birinci tekil şahısla cümle kurmaktadır. Örneğin "âdil tek kişinin sözü on bir yerde kabul edilir" dedikten sonra bunları saymakta ve daha sonra "ben bir diğerini daha ilave ettim" diyerek konuya ekleme yapmaktadır.¹⁹ Bu konuyu da eserine alan Abdullah Ahdî ise "âdil tek kişinin sözü on bir yerde kabul edilir dedi, bunları saydı ve bir diğerini ilave ettim dedi" diyerek İbn Nüceym'in ifadelerini zikretmektedir.²⁰ Bu örnek de eserin İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ının ihtisarı olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Abdullah Ahdî'nin kendi görüşüymüş gibi sunduğu ifadelerinde de dikkatli olmak gerekmektedir. Zira Abdullah Ahdî bazen İbn Nüceym'in "dedim/derim" şeklindeki ifadesini olduğu gibi almakta ve bu görüşün kendisine ait olduğu zannı hâsıl olmaktadır. Ancak İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ına baktığımızda bu görüşün İbn Nüceym'e ait olduğu görülmektedir.²¹ Örneğin hibe konusunda İbn Nüceym "ben de dördüncü olarak şunu söylerim" şeklindeki ifadesini Abdullah Ahdî aynen tekrarlamaktadır.²² Abdullah Ahdî'nin ifadesinden kendi görüşüymüş gibi anlaşılrsa da İbn Nüceym'in görüşünü iktibas ettiği anlaşılmaktadır.

232 | db

3.2. *ed-Dürü'l-Mensûr*'un Muhtevası ve Değerlendirilmesi

Abdullah Ahdî'nin eseri, İbn Nüceym'in *Eşbâh*'ının özellikle ilk üç bölümünün ihtisarı olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere İbn Nüceym kitabının birinci bölümünü iki kısma ayırarak ilk kısımda altı küllî kaideye yer vermektedir. Her kaidenin altında da o kaideyle ilgili fıkah konularına temas etmekte ve kaideyle ilintili diğer kaidelere de temas etmektedir. Birinci bölümün ikinci kısmında ise yine genel hüküm ve prensipler mahiyetinde olan on dokuz kaideye yer

¹⁸ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 3a, 28a, 29a, 34b.

¹⁹ Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîye, 1419/1999), 188.

²⁰ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 30a.

²¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 224.

²² Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 44a.

vermektedir.²³ Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına göre alt bölümlere ayrılan ikinci bölümde ise çeşitli fıkıh konularına dair bilgiler genel hükümler şeklinde verilmiş, bunların istisnalarına da değinilmiştir. Üçüncü bölüm ise İslam hukukunda çokça karşılaşılan meselelere ayrılmıştır. Görüldüğü üzere İbn Nüceym eserinde aynı konuyla ilgili meseleleri farklı bölümlerde yeri geldikçe parça parça ele almıştır. Örneğin taharetle ilgili meselelere her üç bölümde de yer vermektedir. Bu da bir nevi dağınıklığa ve karmaşıklığa sebep olmaktadır. Abdullah Ahdî ise fıkıh bablarına ayırdığı kitabında her başlık altında önce kaidelere, ardından fenn-i sâni dediği başlık altında konuyla ilgili ikincil derecedeki önemli kaidelere ve bunların istisnalarına yer vermiş, daha sonra ise aynı konuyla ilgili çokça karşılaşılan meseleler hakkında kısaca bilgi vermiştir.

İbn Nüceym *Eşbâh* kitabına “ameller niyetlere göredir”²⁴ hadisini referans alarak “لا ثواب إلا بالنية” (Sevap ancak niyetle gerçekleşir) külli kaidesiyle başlar. Abdullah Ahdî ise bu kaideye ilk bahis olan Kitabü't-tahârette yer vermemiş ikinci bölüm olan Kitabü's-salâtın başında yer vermiştir. Aslında bu durum Hanefî mezhebinin anlayışına uygun bir yaklaşımdır. Çünkü Hanefî mezhebindeki genel yaklaşıma göre taharet -örneğin abdestin kendisi- kurbiyet ifade etmez; dolayısıyla ibadet değil ibadete araç durumundaki vesâildendir. Bu anlayıştan dolayı abdestte ve gusülde niyet farz olarak değerlendirilmemiştir. Abdullah Ahdî de bu durumu gözettiği için söz konusu kaideyi ilk olarak ibadetler kapsamında yer alan namaz konusunda zikretmiştir. Nitekim İbn Nüceym de niyetin namaz, zekât, oruç ve hacda sıhhat şartı olduğunu, abdest ve gusülde ise sıhhat şartı olmadığını belirtmiştir. Her ne kadar abdest ve gusülde niyet sıhhat şartı olmasa da birçok amelin niyetsiz gerçekleşmesi vakiasından hareketle “ameller niyetlere göredir” hadisinin “amellerin hükmü niyetlere göredir” şeklinde anlaşılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir. Abdullah Ahdî de bu hassasiyeti dikkate almış olsa gerek ki bu kaideyi ilk olarak niyetin sıhhat şartı kabul edildiği namaz bölümünde zikretmiştir.²⁵

Abdullah Ahdî makâsîd bağlamında Allah'ın muradına peygamberler dışında hiç kimse tarafından vakıf olunamayacağını ancak bu konuda fakihlerin müstesna kıldığını belirtir. “Allah kimin

²³ Bkz. İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 17-136.

²⁴ Buhârî, “Bed'ü'l-vahy”, 1.

²⁵ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 4a.

hayrını murad etmişse onu dinde fakih kılar"²⁶ hadisini de buna delil göstererek Allah'ın hükümlerde gözetdiği makâsıdın fakihler tarafından anlaşılabilceğini temellendirmeye çalışır.²⁷

Yine makâsıdü'ş-şerî'a bağlamında devlet başkanı liyakati gözetmeden bir atama yapmışsa Abdullah Ahdî bunun caiz olmayacağını, zira onun tasarruflarının maslahatla kayıtlı olduğunu belirtmektedir.²⁸ Nitekim daha önce de ilmiye teşkilatı içerisinde cari bazı kayırmaların olduğu intibanı verecek uygulamalardan bahsedilmişti. Ayrıca devlet başkanının tasarruflarının maslahatla kayıtlı olduğuna dair kaideyi örneklendirirken vakfa mütevellî tayin etmeyle ilgili atamalardan örnek vermesi Osmanlı Devleti'nde vakıfların korunmasıyla ilgili genel politikanın bir gereği olduğu düşünülebilir.²⁹ Nitekim Abdullah Ahdî tarafından "vâkıfın şartı şârinin nassı gibidir" şeklindeki kaidenin de hatırlatılması bunu teyit etmektedir.³⁰ Ayrıca vakıf konusuna diğer konularla karşılaştırıldığında birçok konudan daha fazla yer verilmesi aynı gerekçeyle izah edilebilir.³¹ Söz gelimi eserde namaz konusuna üç sayfa, zekât konusuna bir buçuk sayfa yer verilmiş iken vakıf konusuna beş sayfa ayrılmıştır.

234 | db

Abdullah Ahdî'nin eserinde hacim itibariyle dikkat çeken bir diğer konu da kaza, şehadet ve dava konusudur. Görüldüğü kadarıyla eserde en fazla yer verilen konu da bu konudur.³² Bilindiği üzere muhâkeme (yargılama), hukukî bir çekişme içindeki iki tarafın mahkeme önünde talep ve delillerini serdetmesini, muhâkeme usulü ise bir dava sırasında mahkemelerin uymak zorunda olduğu usul esasları ifade eder. Bu hukuk dalına ait meseleler ve uyulması gereken kurallar klasik fıkıh kitaplarının başta kaza olmak üzere dava şehâdet ve ikrar vb. bölümlerinde ayrıntılarıyla incelenmiştir. Yargılamanın sağlıklı bir şekilde yapılması ve verilen hükmün isabetli olması için öncelikle kâdînin bu kurallara uyması lazımdır. Kâdînin muhâkeme meclisinde alışveriş yapmaması, taraflarla şakalaşmaması, taraflardan hediye almaması ve taraflardan birinin da-

²⁶ Buhârî, "İlim", 13; "İ'tisam", 10; Müslim, "İmaret", 10; "Zekât", 98.

²⁷ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 18b.

²⁸ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 18b.

²⁹ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 19a.

³⁰ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 20a.

³¹ Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 19a-21b.

³² Sinobî, *ed-Dürü'l-Mensûr*, 27a-38a.

vetini kabul etmemesi vb. kurallar bu başlıklarda incelenir.³³ Abdullah Ahdî de eserinde bu konuya detaylı bir şekilde yer vermiştir. İkrar konusu da eklendiğinde eserin dörtte birlik bölümü muhâkeme usulü ve konuyla ilgili karşılaşılan problemlere ayrıldığı görülmektedir. Abdullah Ahdî'nin ilgili konuya bu kadar geniş yer vermesi atamalardaki usulsüzlük nedeniyle kâdîlarda oluşan eksikliğin giderilmesi ile bağlantılı olabilir. Nitekim dönemde atanan kâdîların liyakatsiz olmaları bir yana en çok ihtiyaç duyacakları konu da muhâkeme usulü ve bazı teknik bilgilerdir. İşte bu ihtiyacı karşılamak için Abdullah Ahdî kaza, şehadet, dava ve ikrar konusunu bu denli geniş ele almış olabilir.

Abdullah Ahdî, İbn Nüceym'in temas ettiği bazı konulara hiç yer vermemiştir. Bu durum eserin muhtasar olmasının bir sonucu kabul edilerek doğal karşılanabilir. Ancak Abdullah Ahdî'nin yer vermediği bazı konuların dönemdeki olumsuzlukları yansıtıyor olması dikkat çekicidir. O, bu tarz yerleri eserine almayarak adeta yöneticilere mesaj vermektedir. Yukarıdaki paragrafta Abdullah Ahdî'nin devlet başkanının ehil olmayan birini ataması durumunda db | 235

“Faide: daha önce söylediğimiz “Sultan’ın tasarrufu maslahatla kayıtlıdır” kuralının gereği olarak Sultan ehil olmayan birini müderris olarak atarsa bu atama sahîh değildir. Çünkü ehil olmayanın atanmasında bir maslahat söz konusu olamaz. *Ayrıca zamanımızın sultanının müderris atarken ehil olduğuna inanarak atadığını biz biliyoruz.* Dolayısıyla ehliyet/liyakat (sultanın nazarında da) atamalarda ön koşul gibi kabul edilmektedir. (...) Sultan ehil olmayana bir görev verdiği zaman iki defa zulmetmiş olmaktadır. O, ehil olanı atamayarak (hak sahibine), ehil olmayanı atayarak da (hizmet görececek halka) zulmetmiştir.”³⁵

³³ Fahrettin Atar, “Kazâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25: 117.

³⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 337.

³⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 337.

Abdullah Ahdî, yukarıdaki bilgilerden sadece “sultanın liyakati gözetmeden atama yapması halinde sahih olmayacağına” yer vermiş³⁶ diğerlerini ise muhtasarına almamıştır. Özellikle “Ayrıca zamanımızın sultanının müderris atarken ehil olduğuna inanarak atadığını biz biliyoruz” şeklindeki tespitte yer vermemiş olması dikkat çekicidir. Bu, döneminin özelliklerinde de görüldüğü üzere atamalarda yapılan haksızlığa bir tepki olarak görülebilir. O adeta idarenin atamalarda yaptığı haksızlıkların isteyerek ve kasıtlı olarak yapıldığını ima ediyor olmalıdır. İbn Nüceym’in “Sultan ehil olmaya bir görev verdiği zaman iki defa zulmetmiş olmaktadır. O, ehil olanı atamayarak (hak sahibine), ehil olmayanı atayarak da (hizmet görececek halka) zulmetmiştir” sözlerine yer vermemesi ise yine tepki olarak görülebileceği gibi yöneticilerden çekindiği için böyle bir tasarrufta bulunmuş da olabilir.

Abdullah Ahdî’nin kendi döneminde yaygın olan olumsuzluklara işaret etmek için yapıldığı izlenimini veren başka tasarrufları da bulunmaktadır. O, “Alınması haram olan şeyin verilmesi de haramdır” kaidesi altında İbn Nüceym’in verdiği örneklerden sadece birisine yer vermiştir. İbn Nüceym bu kural altında sırasıyla riba (faiz), zina eden kadına ödenen ücret (mehir), kâhine bilgisi karşılığında verilen ücret ve rüşvet gibi bazı örnekler verdikten sonra konuyla ilgili bilgiler vermektedir.³⁷ Abdullah Ahdî’nin burada verdiği tek örnek rüşvet örneğidir. O kaza, şahadet ve dava konusunun başında zikrettiği söz konusu kaidenin altında rüşvet alıp vermenin haram olduğunu ifade etmektedir. Ancak kişinin mal veya canına dönük bir korkusunun olması halinde ya da sultan yahut emir katındaki bir işinin yapılması için rüşvet verebileceğini belirtir. Bununla birlikte kâdî atamalarında yolsuzluğa yol açmasın diye kâdîları bu durumdan istisna etmiştir. Dolayısıyla bir kâdînin sayılan nedenlerle dahi olsa rüşvet alıp vermesi tecviz edilemez.³⁸

Müellif birçok kaideyi geniş biçimde ele almasına rağmen bazı kaideleri ise muhtasar bir şekilde zikretmekle yetinip yaptığı açıklamalar sınırlı kalmıştır. Örneğin “şüphe vaki olduğunda hadler düşer” genel kaidelerini açıklarken zaman aşımına uğrayan bir hadle ilgili şahadet kazif haddi hariç kabul edilmez. Şu var ki devlet otoritesinden uzak bir yerde gerçekleşen ve dava etme imkânının bu-

³⁶ Sinobî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 18b.

³⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 132.

³⁸ Sinobî, *ed-Dürri'l-Mensûr*, 28a.

lunmadığı haller, bunun dışındadır. Aynı şekilde sarhoş bir kimse- nin had ikrarında bulunması durumu da bu kaidenin kapsamında- dır. Zira böyle bir ikrarda şüphe vaki olmaktadır. Her şeye rağmen böyle bir durumda (şüphe vaki olup da hadlerin düşmesi durumun- da) tazmin hakkının saklı tutulacağı da belirtilir.³⁹

Abdullah Ahdî eserinde birçok kaynağa atıfta bulunmaktadır. Ancak “bu kaynaklar İbn Nüceym’in kullandığı ve kitabında zikret- tiği kaynaklar mıdır yoksa Abdullah Ahdî kendisi mi kaynak olarak kullanmıştır?” sorusu akla gelmektedir. Görülen o ki bu kaynaklar İbn Nüceym’in kullandığı kaynaklardır. Zira iki eser karşılaştırıldı- ğında çoğu yerde İbn Nüceym’in kaynak olarak kullanılan kitabın isminin geçtiği cümlelerin olduğu gibi alındığı göze çarpmaktadır.⁴⁰ Söz gelimi Kaza kitabının fenn-i sâni bölümünde Abdullah Ahdî’nin ifadelerinde kullanılan kaynak kitaplar aynen İbn Nüceym’in *Eş- bâh*’ında da geçmektedir. “Lafzen ve manen uyum lazımdır” kura- lından istisna edilen meselelerin birincisinde “Cessas’a dayanarak Fethü’l-kadîr’in Şehâdât kitabında olduğu gibi” ifadesine aynı şekil- de Abdullah Ahdî de yer vermektedir. İbn Nüceym’in “Hassâfta bu konuda farklı örnekler de gördüm” ifadesini yine Abdullah Ahdî de tekrar etmektedir.⁴¹ Bu durum eserin hemen tamamında göze çarpmaktadır. Yani Abdullah Ahdî İbn Nüceym’in ifadesini kendi ifadesiymiş gibi kullanma yanlışlığına düşmüştür. Ya da bu şekilde bir yanlış anlaşılmaya meydan verecek bu hususu izale etmede cid- di bir çaba sarf etmemiştir.

Sonuç

Abdullah Ahdî *ed-Dürrü’l-mensûr* adlı eserinde hangi kitabı ihti- sar ettiğini belirtmemiş olsa da eserin İbn Nüceym’in *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir* adlı kitabının ihtisarı olduğu tespit edilmiştir. Ancak onun eserin daha bidayetinde kâdîlik atamalarıyla ilgili yaptığı serzeniş ve vurgular, bu eserin sıradan bir ihtisar olmanın ötesinde döneminin ilmiye sınıfına dair bazı özellikleri yansıtan bir çalışma olduğu izlenimini vermiştir. Küllî kaide derlemesi olan bu eser, bu zaviyeden mütalaa edildiğinde Abdullah Ahdî birçok yerde ilmiye teşkilatındaki bozulmaya işaret ederek liyakati gözetmeden yapılan atamalardan rahatsızlık duyduğunu dile getirmiş, ehil olmayan

³⁹ Sinobî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 15b.

⁴⁰ Sinobî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 29a-29b.

⁴¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 185; Sinobî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 29a.

kişilerin kâdîlık vb. ilmiye sınıfına ait görevlere getirildiğini ifade etmiştir. Hatta İbn Nüceym'in kitabından eserine almadığı bölümlerde dahi bu durumu ima eder nitelikte pasajlar bulunduğu tespit edilmiştir.

Abdullah Ahdî'nin kâdî atamalarına dair dile getirdiği bu kayırmacılık ve olumsuzlukların o dönemin ilmiye teşkilatındaki bozulmayla yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. O, eserinde konuları işlerken dönemin bu sosyal problemlerine yer yer vurguda bulunmaktadır. Özellikle devlet başkanının tasarruflarını değerlendirirken liyakat üzerinde ehemmiyetle durarak liyakat gözetilmeden bir atama yapılması durumunda bunun caiz olmayacağını belirtmesi bunun çok açık bir delilidir. Müellifin bu eleştirilerinde sübjektif mülahazalarının da tesirinin olabileceği göz ardı edilmemelidir. Çünkü kendisi yukarıda da geçtiği üzere müderrislikten azledilmiş ve bir müddet kendisine görev verilmemiştir. Kendisine görev verilmemesinin bir aksülamel şeklinde tezahür edebileceği, dolayısıyla bu siteminde kendince maruz kaldığı haksızlığın etkili olabileceği nazarı dikkate alınmalıdır. Ayrıca Sultan İbrahim'in saltanatı dönemi dikkate alındığında Osmanlı Devleti'nin idari olarak zaaf içerisinde olduğu ve bu olumsuzlukların bundan neşet etmiş olması da mümkün gözükmektedir. Netice olarak söz konusu olumsuzlukların böyle buhranlı dönemlerle eş zamanlı olduğu ve bu durumların dönemin hassasiyetinden kaynaklandığı yorumunun daha makul olabileceği düşünülebilir.

238 | db

Abdullah Ahdî, İbn Nüceym'in eserinde yer alan kaidelerin dışında özgünlük bağlamında yeni bir kaide sunmamış olsa da o, fıkın konu başlıklarını dikkate alarak kitabı yeniden sistematize etmiş ve böylece eseri, ondan faydalanmak isteyenler için daha yararlanabilir bir kaynağa dönüştürmüştür. Bu açıdan bakıldığında eserin didaktik yönü ön plana çıkmaktadır.

Araştırma konumuz olan bu ve benzeri eserler aslında basit bir muhtasar gibi gözükse de fikhî değeri bir tarafa dönemin siyasi, ilmi, sosyal ve iktisadi yapısıyla ilgili bilgileri ihtiva etmesi açısından ayrı bir değer taşımaktadır.

Netice olarak Abdullah Ahdî eserinde küllî kaidelere dair bilgi vermekle beraber döneminin eğitimle ilgili meselelerine de parmak basarak özellikle ilmiye teşkilatındaki liyakati gözetmeden yapılan atamalar sonucu ilmiye teşkilatının yıprandığını îmâ etmiştir. Ayrıca

yapılan atamaların liyakat gözetilerek yapılması halinde ilmiye teşkilatının düzeleceğini belirterek liyakatin önemine vurguda bulunmuştur. Böylece onun bu eseri sıradan bir muhtasar olmaktan çıkmış, yer verdiği kimi konular itibarıyla siyaset-nâme türü bir eser izlenimi vermiştir.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- Akün, Ömer Faruk. “Koçi Bey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 143-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Atar, Fahrettin. “Kazâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XXV: 119-119. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 458. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baktır, Mustafa. “el-Eşbâh ve'n-Nezâir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 458-459. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2005.
- Çelik, Murat. “Gelibolulu Mustafa Âlî ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2014): 77-93.
- Emecen, Feridun. “İbrahim (Osmanlı Padişahı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 274-281. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Eğitim Mirası (Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler)*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2013.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiye, 1419/1999.
- İpşirli, Mehmet. “İlmiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- İpşirli, Mehmet. “Mülâzemet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kılıç, Cihan. “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi”. *Turkish Academic Research Review (TARR)* 3/1 (2018): 153-170.
- Koçi Bey. *Koçi Bey Risalesi*. Nşr. Zuhuri Danışman. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1985.
- Özel, Ahmet. “İbn Nüceym, Zeynüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XX: 236-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sinobî, Abdullah Ahdî b. el-Kâdî Ali es-. *ed-Dürri'l-Mensûr*. Murad Molla, 000796: Murad Molla Kütüphanesi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982.

